

Michał Pawleta

 <https://orcid.org/0000-0002-0466-1901>

Wydział Archeologii
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: mpawleta@amu.edu.pl

KRYTYCZNIE, W STRONĘ PRZYSZŁOŚCI – NOWY PARADYGMAT DZIEDZICTWA

Monika Stobiecka (red.), *Krytyczne studia nad dziedzictwem. Pojęcia, metody, teorie i perspektywy*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023, ss. 419.

Rosnąca popularność dziedzictwa w wielu przestrzeniach życia kulturowego, politycznego, społecznego czy ekonomicznego, a także w kręgach akademickich i pozaakademickich, stanowi jeden z charakterystycznych symptomów współczesności. Jak pisał Krzysztof Kowalski: „jeszcze niedawno zamknięte w ramach teorii i praktyki konserwatorskiej, dziś dziedzictwo nie tylko uwalnia się z tego gorsetu, ale czyniąc to, daleko wykracza poza łączone z nim do tej pory znaczenia. [...] jest wszechobecne, nawet natarczywe. Umknąć mu nie sposób”¹. Wzrost świadomości dotyczącej dziedzictwa przyczynił się do rozwoju wieloaspektowej debaty, jak

powinno być ono definiowane, jakie są jego cele i funkcje we współczesności. O ile samemu dziedzictwu poświęcono stosunkowo wiele uwagi w literaturze, o tyle na gruncie polskim zwykle wpisuje się ono w kanon poszczególnych dyscyplin, jak również zauważalny jest rozłam pomiędzy naukowcami zajmującymi się nim w aspekcie teoretycznym a ekspertami zajmującymi się nim w bardziej praktycznym wymiarze. W polskim środowisku stosunkowo mało znany jest też nowy paradygmat dziedzictwa oraz ukształtowane na jego podstawie interdyscyplinarne krytyczne studia nad dziedzictwem². Lukę tę ma szansę częściowo wypełnić zbiór tekstów pod redakcją

¹ K. Kowalski, *O istocie dziedzictwa kulturowego – rozważania*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2013, s. 5.

² J. Dziadowiec-Greganić, *Badanie dziedzictwa niematerialnego w działaniu. Perspektywa krytyczna, partycypacyjna i mediacyjno-facylitacyjna*, „Lud” 2020, t. 104, s. 46.

Moniki Stobieckiej pt. *Krytyczne studia nad dziedzictwem. Pojęcia, metody, teorie i perspektywy*, odnoszący się właśnie do dynamicznie rozwijającego się od kilku lat na świecie nurtu krytycznych studiów nad dziedzictwem (*critical heritage studies*).

Antologia stanowi zbiór przekładów tekstów – artykułów oraz fragmentów monografii – opublikowanych w dwóch ostatnich dekadach, autorstwa czołowych reprezentantów tegoż podejścia, które po raz pierwszy ukazują się w tłumaczeniu na język polski. Są to teksty ważne, ikoniczne czy wręcz kanoniczne, o ile termin „kanoniczny” jest w tym miejscu odpowiedni, zważywszy na fakt, że u genezy krytycznych studiów nad dziedzictwem znajduje się postulat zerwania z dotychczasowymi, usankcjonowanymi kanonami dziedzictwa. Zebrane w tomie teksty, stanowiące kluczowe i przełomowe pozycje w swoich dziedzinach, ukształtowały odmienne i zrywające z dotychczasowym spojrzenie na dziedzictwo i sposoby myślenia o nim, podejmując próbę jego rekonceptualizacji oraz ponownego określenia form jego praktykowania, uobecniania i funkcjonowania w teraźniejszości. Nurt ten nie ma jasno zadeklarowanego i sztywnego programu, ponieważ znajduje się *in statu nascendi*, podobnie zresztą jak samo dziedzictwo, ujmowane w antologii jako dynamiczny i heterogeniczny proces, łączący elementy materialne i niematerialne, niwelujący różnicę pomiędzy dziedzictwem kulturowym i naturalnym czy wracający w obszary, o których dotychczas nie myślano w kategoriach dziedzictwa.

Nasilenie się we współczesnej humanistyce dyskusji na temat ontologii, epistemologii oraz aksjologii dziedzictwa, poszukujących odpowiedzi na pytania o jego istotę, znaczenie i wartości, przyniosło wiele nowych ustaleń i doprowadziło do powstania nowej perspektywy badawczej, określanej mianem krytycznych studiów nad dziedzictwem. „Krytyczny” w tym ujęciu nie zakłada bynajmniej negacji czy odrzucenia idei dziedzictwa, lecz raczej wyjście poza zwyczajowe schematy myślenia o nim i jego praktykowania w teraźniejszości. Nurt ten ukształtował się jako reakcja na dominujący, autoryzowany dyskurs dziedzictwa (*authorized heritage discourse*), wywodzący się z uprzywilejowanej kultury zachodniej, oparty na wiedzy eksperckiej, którego jedną z cech jest m.in. przywiązywanie większej uwagi do obiektów materialnych definiowanych według kryteriów ich autentyczności i wartości, oraz zorientowany na publiczne polityki historyczne i pamięci, które kształtują jednostkowe i zbiorowe tożsamości kulturowe³. Ta nowa i dynamicznie rozwijająca się perspektywa badawcza, wykraczająca poza dyscyplinarne *doxa*, lokuje się na styku antropologii, archeologii, historii, historii sztuki, humanistyki środowiskowej, konserwatorstwa i muzealnictwa. Kierunek ten dość szeroko wykorzystuje awangardowe podejścia i perspektywy, podążając za krytycznymi zwrotami w naukach humanistycznych i społecznych i czerpiąc m.in. z nowego materializmu, zwrotów ku rzeczom, ontologicznego, postsekularnego

³ L. Smith, *Uses of Heritage*, Routledge, London–New York 2006, s. 29.

oraz afektywnego, ekohumanistyki czy posthumanistyki, oferując nowe i oryginalne ujęcia interpretacyjne. Mają one na celu pozbycie się brzemienia dotychczasowych, obciążonych historycznie i wywodzących się niejednokrotnie jeszcze z XIX wieku, podejść do dziedzictwa oraz zaproponowanie nowego spojrzenia i sposobów jego praktykowania i zarządzania. Głównymi inicjatorami na tym polu byli badacze wywodzący się z kręgu anglosaskiego – z Australii, Wielkiej Brytanii, krajów skandynawskich czy Stanów Zjednoczonych. Do czołowych reprezentantów zaliczają się m.in. Laurajane Smith⁴, Rodney Harrison⁵, Lynn Meskell⁶, Caitlin DeSilvey⁷, Emma Waterton, Steve Watson⁸ i inni⁹. Rozpoczęli oni trwającą już prawie dwie dekady dynamiczną i nader inspirującą dyskusję teoretyczną dotyczącą zagadnień odnoszących się do tego, czym jest dziedzictwo, w jaki sposób je praktykujemy oraz jakie znaczenia mu nadajemy; na czym

polega rozdział pomiędzy dziedzictwem kulturowym a naturalnym i czym jest on uzasadniony; jak radzić sobie ze stratą i zniszczeniem dziedzictwa; czy wreszcie, jakie dziedzictwo pozostawimy po sobie pokoleniom, które po nas nadejdą¹⁰.

Dorobek badaczy z nurtu krytycznych studiów nad dziedzictwem doprowadził do zainicjowania międzyobszarowych debat dotyczących znaczeń, waloryzacji, opieki, ochrony oraz zarządzania dziedzictwem we współczesnym świecie oraz w przyszłości¹¹. Bardzo ważne było przyjęcie założenia, że dziedzictwo mówi nie tyle o przeszłości, lecz przede wszystkim o naszych relacjach z teraźniejszością i przyszłością¹². Na gruncie rozwijanej refleksji i praktyki dokonano tym samym redefinicji samej idei dziedzictwa, która opiera się na kilku przesłankach¹³. Po pierwsze, poprzez otwarcie się na szersze spektrum podejść – nie tylko zaczerpniętych z archeologii, historii czy historii sztuki, lecz również z socjologii, antropologii kulturowej, prawa czy nauk politycznych. Po drugie, poprzez wykorzystanie i opracowanie nowych metod badawczych, opartych głównie na analizach jakościowych w badaniu i waloryzacji dziedzictwa. Po trzecie, poprzez zintegrowanie badań nad

⁴ Ibidem; L. Smith, *Emotional Heritage: Visitor Engagement at Museums and Heritage Sites*, Routledge, London–New York 2021.

⁵ R. Harrison, *Heritage: Critical Approaches*, Routledge, Abington–New York 2013.

⁶ L. Meskell, *A Future in Ruins: UNESCO, World Heritage and the Dream of Peace*, Oxford University Press, Oxford 2018.

⁷ C. DeSilvey, *Curated Decay: Heritage Beyond Saving*, University of Minnesota Press, Minneapolis–London 2017.

⁸ H. Silverman, E. Waterton, S. Watson (red.), *Heritage in Action: Making the Past in the Present*, Springer, Cham 2017.

⁹ N. Bartolini, E. Breithoff, C. DeSilvey, R. Harrison, H. Fredheim, C. Holtorf, S. Macdonald, A. Lyons, S. May, J. Morgan, S. Penrose, *Heritage Futures: Comparative Approaches to Natural and Cultural Heritage Practices*, UCL Press, London 2020.

¹⁰ M. Stobiecka (red.), *Krytyczne studia nad dziedzictwem. Pojęcia, metody, teorie i perspektywy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2023, s. 13.

¹¹ M. Stobiecka, *Heritagizacja: krytyka pojęcia*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2021, t. 51, s. 185.

¹² R. Harrison, *Heritage...*, op. cit., s. 4.

¹³ M. Stobiecka (red.), *Krytyczne studia nad dziedzictwem...*, op. cit., s. 16.

dziedzictwem ze studiami nad pamięcią, historią, archeologią publiczną i wspólnotową, turystyką, urbanistyką czy studiami nad zrównoważonym rozwojem. Po czwarte, poprzez zdemokratyzowanie dziedzictwa, skutkujące odrzuceniem typowego dla tradycyjnych, zachodnich podejść do zabytków elitaryzmu na rzecz uznania głosów osób, społeczności i kultur dotychczas marginalizowanych w formułowaniu praktyk i metod zarządzania dziedzictwem. Po piąte wreszcie, poprzez promowanie synergicznego dialogu pomiędzy badaczami dziedzictwa, praktykami wokół niego i społecznościami dziedzictwa.

Jak wskazuje we wstępie Redaktorka, antologia „mierzy się z trudnym zadaniem prezentacji szerokiego spektrum problematyki podejmowanej w ramach krytycznych studiów nad dziedzictwem”¹⁴. Ukazuje one te studia w szerszym nurcie humanistyki zaangażowanej, co stanowi ciekawą próbę testowania jej teoretycznej otwartości. Zebrane artykuły zostały podzielone na trzy części, całość zaś obejmuje dziesięć tekstów czołowych autorów współczesnego nurtu krytycznych studiów nad dziedzictwem, opatrzonych wprowadzeniem oraz posłowiem Redaktorki.

W otwierającym publikację tekście *Wprowadzenie. Krytyczne studia nad dziedzictwem: między teorią a praktyką* Stobiecka prezentuje je jako nowe pole badawcze. Przybliża ich historię i okoliczności zaistnienia, dokonuje omówienia dotychczasowego dorobku, głównych problemów i kierunków, przedstawicieli oraz stosowanych metod

i teorii. Wskazuje na diagnostyczne elementy tychże studiów, do których zaliczają się m.in.: odejście od dotychczasowych kanonów w postrzeganiu i definiowaniu dziedzictwa, intelektualna otwartość subdyscypliny, zwrot ku codzienności i grupom oraz społecznościom dotychczas marginalizowanym w praktykach podejmowanych wokół dziedzictwa czy podejście badające dziedzictwo „od dołu”.

Część pierwsza antologii – *Kluczowe pojęcia* – przedstawia genezę krytycznych studiów nad dziedzictwem, konceptualizację poszczególnych terminów i kategorii badawczych wykorzystywanych w ich ramach oraz odnosi się do krytyki skierowanej wobec dotychczasowych i dominujących praktyk ochrony i zarządzania dziedzictwem. Otwiera ją tekst Rodneya Harrisona *Czym jest dziedzictwo?* z 2010 roku, w którym autor analizuje kluczowe pojęcia, definicje i poglądy istotne dla zrozumienia, czym jest dziedzictwo. Omawia, jak – w odpowiedzi na różnorodną krytykę współczesnej polityki i kultury – doszło do powstania krytycznych studiów nad dziedzictwem jako obszaru zainteresowań naukowych oraz ich dalszego rozwoju. Harrison kontestuje jednocześnie obowiązujący aparat ochrony i opieki nad dziedzictwem, poddaje także krytyce autorytarny, ekspercki dyskurs dziedzictwa. Sugeruje zarazem, że z jednej strony krytyczne studia nad dziedzictwem powinny zajmować się oficjalnie uznanymi dyskursami o dziedzictwie i relacjami władzy, które je umożliwiają i sankcjonują, z drugiej zaś sposobami działania i praktykowania dziedzictwa

¹⁴ Ibidem, s. 12.

na poziomie oddolnym, lokalnym, dzielącym się poza głównym nurtem.

W następnym, podstawowym już dla subdyscypliny tekście, pt. *Dziedzictwo jako proces kulturowy*, Laurajane Smith stawia pytanie o naturę samego dziedzictwa. Autorka konceptualizuje w nim powszechnie akceptowaną przez reprezentantów nurtu krytycznych studiów nad dziedzictwem definicję dziedzictwa jako procesu kulturowego, nie zaś jedynie jako zbioru obiektów (materialnych), wartościowanych przez specjalistów ze względu na ich walory naukowe, artystyczne bądź historyczne. Tekst Smith wprowadza ważną, pomijaną w tradycyjnych studiach nad dziedzictwem, perspektywę społeczną. Wskazuje, że usankcjonowany dyskurs dziedzictwa ustanawia ideę dziedzictwa w sposób wykluczający pewnych aktorów społecznych i ich interesy z czynnego uczestnictwa w dziedzictwie. Jednocześnie wytworza bariery utrudniające negocjację jego znaczeń i rozumienia jego natury oraz ról społecznych i kulturowych, które mogłoby ono odgrywać. W związku z tym Smith podkreśla ważność podejmowania wysiłków zmierzających do włączania w praktyki dotyczące dziedzictwa grupy czy społeczności wykluczone z tych procesów w celu poznawania przez nie jego wartości i znaczeń na poziomie lokalnym czy też szerszym. Stawia tu ważne pytanie, w jaki sposób skonstruować znaczenie dziedzictwa tak, aby było ono zarówno bardziej włączające w stosunku do odmiennych dyskursów, jak i jednocześnie pozwalało na stworzenie ram umożliwiających analizę sposobów i form współczesnego wykrzystania dziedzictwa.

Część pierwszą kończy tekst Rodneya Harrisona *Przekroczyć podział na dziedzictwo „naturalne” i „kulturalne”: ku ontologicznej polityce dziedzictwa w epoce antropocenu*. Wskazuje w nim, że podstawą zrozumienia wartości alternatywnych ontologii dziedzictwa jest uznanie ontologicznego pluralizmu. Dotyczy to faktu, że różne formy praktyk dziedzictwa wprowadzają w życie różne rzeczywistości i w związku z tym przyczyniają się do tworzenia różnych przyszłości. Wychodząc z takiego założenia, Harrison kreśli ontologiczną politykę dziedzictwa i dla dziedzictwa – poczucie, że dziedzictwo można ukierunkować na tworzenie „wspólnych światów” lub „wspólnych przyszłości”. Twierdzi przy tym, że zniesienie granic pomiędzy dziedzictwem przyrodniczym a kulturowym i uznanie pewnego zestawu powiązań kultury z naturą, scalenie tego, co zwykliśmy nazywać ludzkim i nie-ludzkim, umożliwia stworzenie rozszerzonego pola praktyk dziedzictw i pozwala na jego reorientację i rekonceptualizację. Dziedzictwo, jak zauważa Harrison, funkcjonuje w celu tworzenia przyszłości, a zatem jego integrujące i wiążące ujęcie może się przyczynić do bardziej produktywnego połączenia go z innymi, ważnymi społecznie, ekonomicznie, politycznie czy ekologicznie, wyzwaniem obecnych czasów.

W drugiej części antologii – *Metody i teorie* – zebrane zostały teksty oferujące reprezentatywny, aczkolwiek selektywny przegląd najbardziej oryginalnych rozwiązań badawczych, proponowanych w krytycznych studiach nad dziedzictwem. Rozpoczyna ją tekst Colina Sterlinga *Dziedzictwo jako krytyczna metoda*

antropocenu. Sterling, powołując się na zjawiska najczęściej kojarzone z dziedzictwem – muzea, pomniki czy ruiny – rekonstruuje ich znaczenie. Stara się ukazać, jak dyskursywne i materialne formacje, rozpowszechnione obecnie w praktyce opieki nad dziedzictwem, są wykorzystywane jako oparcie do zadawania krytycznych pytań w kontekście antropocenu oraz związanych z nim zagrożeń i przemian ekologicznych poprzez łączenie ze sobą na wystawach, w dziełach sztuki i szeroko pojętych badaniach krytyczno-artystycznych wyobraźni fantastycznonaukowej i historycznych metodologii. Analizując wybrane przykłady (muzea, pomniki i ruiny), zarysowuje jednocześnie najważniejsze postawy i wspólne zasady dla tego typu projektów – od eksperymentów filozoficznych po konkretne interwencje w przestrzeni. Korzystając z inspiracji posthumanistycznych, w tym teorii humanistyki środowiskowej, proponuje podejście do dziedzictwa jako krytycznej metody, nastawionej na zakwestionowanie i potencjalne skierowanie na inne tory wyłaniającego się „antropocenckiego chronotopu”¹⁵ oraz zmierzenie się z antropocenem jako materialno-dyskursywną siłą we współczesnym świecie.

Z kolei *Ruderalne dziedzictwo* autorstwa Caitlin DeSilvey proponuje zastosowanie koncepcji ruderalności w kontekście opieki nad dziedzictwem. Przedmiotem analizy DeSilvey jest dziedzictwo pozostawione i wystawione na działania natury, poddające się przemianom, a często i unicestwieniu. Wychodzi ona od rozumienia znaczenia

dziedzictwa nie jako jego immanentnej cechy, związanej z zachowywaniem określonych stanów materialnych, lecz akcentującej jego dynamiczną i relacyjną właściwość. Pozwala to ukazywać zmianę i transformację jako integralny aspekt dziedzictwa, z potencjałem tworzenia nowych powiązań pomiędzy ludźmi, przeszłością oraz przyszłością. W takiej perspektywie „tworzenie przyszłego dziedzictwa nie polega na konserwacji obiektów bądź artefaktów jako czegoś stałego, lecz na podtrzymywaniu ciągłości z czasem przeszłym za pośrednictwem procesów zmiany i innowacji”¹⁶. Chodzi tu o zbadanie, jak przeobrażenia i gwałtowne transformacje pewnych krajobrazów (m.in. region wydobywania gliny porcelanowej w środkowej Kornwalii czy stanowiska z prahistorycznymi rytami naskalnymi w dolinie rzeki Côa w Portugalii), które można było odbierać jako stratę, tworzyły jednocześnie szansę na zawiązanie się nowych układów relacji i pojawienie się alternatywnych trajektorii. Owe miejsca umożliwiają wgląd w to, jak moglibyśmy odnaleźć drogę ku temu, co Autorka nazywa „ruderalną” przyszłością, w której zakłócenie stanowi normę, nasze strategie przetrwania zaś zależą od sojuszków budowanych z „więcej-niż-ludzkimi bytami i agentami”¹⁷.

Tematem analizy w tekście *Krajobraz kulturowy w kosmosie* autorstwa Alice Gorman jest z kolei nowy i – wydawać by się mogło – najmniej spodziewany przedmiot dziedzictwa, mianowicie krajobraz kosmiczny. Jak wskazuje Au-

¹⁵ Ibidem, s. 179.

¹⁶ Ibidem, s. 210–211.

¹⁷ Ibidem, s. 211.

torka, od kilkudziesięciu lat przestrzeń międzyplanetarna wypełnia się ludzką kulturą materialną (bazy kosmiczne, statki kosmiczne, satelity, kosmodromy, odpady kosmiczne), które należy uznać za ważny element naszej spuścizny. O ile znaczenie eksploracji kosmosu jest zwykle rozumiane przez pryzmat zimnowojennej rywalizacji pomiędzy USA i ZSRR, z podkreśleniem wysokiego rozwoju technologicznego, o tyle jej zdaniem odpowiednie zarządzanie dziedzictwem kulturowym przestrzeni międzyplanetarnej wymaga szerszej perspektywy, którą może zapewnić podejście oparte na kategorii krajobrazu kulturowego. Wskazuje, że przestrzeń międzyplanetarną, która nie stanowi już pustkowia, można postrzegać „jako krajobraz kulturowy powstały organicznie dzięki wzajemnemu oddziaływaniu środowiska kosmicznego i ludzkiej kultury materialnej”¹⁸. Swe rozważania ilustruje analizą trzech miejsc – krajobrazów kulturowych, w których zderzają się ze sobą aspekty kosmicznych historii, mianowicie badawczego ośrodka raketowego z czasów II wojny światowej w Peenemünde, poligonu raketowego Woomera w Australii Południowej, gdzie doszło do bliskiego spotkania ludności tubylczej z epoką kosmiczną, oraz stanowiska lądowania misji Apollo 11 na Księżycu – Tranquility Base.

W tekście kończącym tę część antologii, pt. *Boskie znaczenia. Materialne dziedzictwo religijne w Azji w ujęciu post-sekularnym*, Denis Byrne wskazuje, że materialne osadzenie boskości w obiektach i miejscach kultu popularnej religii

ludowej w Azji generuje konflikt pomiędzy wyznawcami/wiernymi a „ekspertami” od dziedzictwa. Wynika on z tego, iż niejednokrotnie te same przedmioty są centralnym elementem praktyki dla obydwu grup, lecz każda z nich skupia się na nich za pomocą radykalnie odmiennej ontologii. Na przykład oparte na świecko-racjonalistycznych podstawach praktyki oceny znaczenia w zarządzaniu dziedzictwem, choć zasadniczo oferują bezstronne rozważenie wszystkich aspektów znaczenia rzeczy, działają w istocie na rzecz ich marginalizacji czy nawet zatarcia cudownych i ponadnaturalnych właściwości boskich miejsc i obiektów. Byrne twierdzi, że nowe perspektywy dla tego rodzaju praktyki dziedzictwa stwarza zwrot posthumanistyczny w naukach humanistycznych i społecznych. W szczególności dotyczy to jego otwartości na formy sprawczości, żywotności i witalności w świecie przedmiotów, dzięki czemu nauki te na nowo akceptują żywotność, jaką wiara w nadprzyrodzoność nadaje obiektom, miejscom i praktykom ze sfery religijnej.

Natomiast w części trzeciej – *Teorie i perspektywy na przyszłość* – znalazły się teksty antycypujące przyszłość dziedzictwa i dedykowane dziedzictwu (w) przyszłości. Ich charakterystycznym, a zarazem spajającym elementem jest ujmowanie dziedzictwa w kontekście i jednocześnie w efekcie różnych typów zagrożeń, m.in. katastrofy klimatycznej, kataklizmów, wojen i terroryzmu czy współczesnego ikonoklazmu. Co jednak znamienne, nie podchodzą one do dziedzictwa przez pryzmat jego upadku, zniszczenia czy straty, lecz postulują badanie go w perspektywie afirmatyw-

¹⁸ Ibidem, s. 225.

nej nadziei, budowania odporności kulturowej oraz konieczności dostosowywania się człowieka do zmieniających się warunków.

Þóra Pétursdóttir w tekście zatytułowanym *Przewidywane przyszłości? Materiał dryfujący jako dziedzictwo: sposoby poznawania* buduje teorię dryftu. Wychodzi od namysłu nad antropoceniem, który akcentując kluczowe znaczenie człowieka i jego sprawczości, równocześnie usuwa go z centrum, przy czym niepokojąca jest gwałtowna akumulacja w środowisku różnych materiałów oraz odpadów. Pétursdóttir traktuje materiał dryfujący – niesione przez morza i oceany, wyrzucane na brzeg i znajdujące na wybrzeżach Islandii i Norwegii śmieci – jako dziedzictwo, rozważając implikowane przez to podejście odmienne sposoby zbliżania się do rzeczy i ich poznawania (jako dziedzictwa) w antropocenie. W jej opinii tenże materiał dryfujący, który „ujawnia zarówno stosunkowo niedawne zrozumienie nieprzerwanego narastania dziedzictwa antropocenu – «ludzkiego śladu» – jak i długiej tradycji wykorzystywania materiałów wyrzuconych na brzeg”¹⁹, stanowi ważny przedmiot badań, umożliwiając odniesienie się do niektórych wyzwań współczesnej refleksji ekologicznej i teoretycznej. Jednocześnie poszukuje ona odpowiedzi na pytanie, czym jest dryfujący materiał zgromadzony na plaży i czego nas uczy refleksja nad jego bytem i naturą. Pétursdóttir proponuje spojrzenie skierowane bardziej ku przyszłości, w której natura dryftu i jego perspektywy zastępują poszukiwanie

śladów przeszłości i genezy. Zamiast koncentrowania się na tym, co utracone, tekst stawia pytanie o możliwość zaistnienia sytuacji, w której właściwe materiałowi dryfującemu (stanowiącemu „futurystyczne” dziedzictwo antropocenu) niejednoznaczność i płynność stanowią elementy umożliwiające zbliżenie się do tych rzeczy i ich poznanie.

Z kolei Trinidad Rico w tekście *Odzyskując pokatastrofalne narracje o stracie w Indonezji* zajmuje się dyskursywnymi i praktycznymi podejściami do ochrony dziedzictwa, które pojawiają się po zniszczeniu dziedzictwa kulturowego w wyniku katastrofy naturalnej. Przyjmując za punkt swych analiz (re)konstrukcję dziedzictwa po tsunami w miastach Banda Aceh i Aceh Besar w Indonezji w latach 2006–2010, twierdzi, że działania podejmowane w kontekście ochrony dziedzictwa po katastrofie naturalnej wiążą się z niemożliwym do pogodzenia wdrożeniem dwóch przeciwstawnych sobie ontologii, warunkując dwukierunkowy ruch dziedzictwa (w przeszłość i przyszłość). Jak zauważa, w debatach i wysiłkach związanych z ochroną dziedzictwa w Indonezji po przejściu tsunami dużo uwagi poświęcano odzyskaniu jego wartości historycznych, lecz większą wagę przywiązywano do pomników zorientowanych w przyszłość, dowodząc, jak ważne jest upamiętnianie strat w krajobrazie po katastrofie. Rodziło to spór, którego sednem był opór praktyk w zakresie ochrony dziedzictwa przed uznaniem jego wartości jako konstruowanych czasowo, społecznie, historycznie i politycznie. Rico opowiada się za docenianiem wartości badania i akceptowania zniszczeń jako formującego

¹⁹ Ibidem, s. 286.

elementu oceny dziedzictwa kulturowego. W jej ocenie bowiem: „(re)konstrukcja dziedzictwa kulturowego w kontekście odbudowy po katastrofie pozwala wykorzystać pewne formy dziedzictwa w charakterze narzędzi zmiany i gotowości w obliczu adaptacji środowiskowej do nawracających czynników zagrożenia środowiskowego oraz rozpocząć nową dyskusję na temat roli ochrony dziedzictwa w budowaniu odporności w kontekście zmiany klimatu”²⁰.

Ostatnią część publikacji zamyka afirmatywna interpretacja straty i zniszczenia autorstwa Corneliusa Holtorfa, zawarta w tekście *Przyjmując zmiany: jak dziedzictwo kulturowe zwiększa odporność kulturową*. Stanowi on twórczy przyczynek do dyskusji w dziedzinie teorii dziedzictwa, proponujący nowatorskie zastosowanie pojęcia odporności kulturowej (*resilience* – zdolność do radzenia sobie ze zmianami i dalszego rozwoju) w sferze dziedzictwa kulturowego. Holtorf wskazuje, że pojęcia ryzyka i odporności mają coraz większe znaczenie dla dziedzictwa kulturowego, także w kontekście zabytków i stanowisk archeologicznych, które są ogólnie postrzegane jako wrażliwe i narażone na rosnące ryzyko celowego zniszczenia, np. podczas konfliktów zbrojnych. Jednocześnie powszechnie akceptowane jest twierdzenie, że dziedzictwo kulturowe należy zachować za wszelką cenę jako ważny zasób dla wspierania odporności w sferze kultury, zmniejszania ryzyka katastrof oraz wspierania pokoju i pojednania w przyszłości. Holtorf nie zgadza się z powyższym poglądem

i sugeruje, że odporność w sferze kultury, gotowość na ryzyko oraz wzajemne zrozumienie między ludźmi zostaną najbardziej wzmocnione właśnie poprzez zwiększoną zdolność do zaakceptowania straty oraz transformacji. Widoczne zmiany dziedzictwa kulturowego w czasie mogą bowiem zainspirować ludzi do zaakceptowania niepewności, przyswajania zakłóceń i przemian zachodzących w procesie przemiany dziedzictwa w czasie poprzez skuteczną ich adaptację, zwiększając w ten sposób ich odporność kulturową. Zamiast więc opłakiwać rozpad i przepadek dziedzictwa, Holtorf radzi, by uczyć się z nich kulturowej odporności, zwiększenia ludzkiej zdolności do radzenia sobie z przeciwnościami oraz wykorzystania ludzkiego potencjału do dalszego rozwoju.

Bez wątpienia antologia *Krytyczne studia nad dziedzictwem. Pojęcia, metody, teorie i perspektywy* stanowi pozycję pożądaną i wyczekiwaną na polskim rynku wydawniczym. Nie ma ona swego odpowiednika, jest niezwykle inspirująca oraz bezsprzecznie potrzebna, w kompleksowy sposób zapoznając czytelników z zagadnieniami z nurtu krytycznych studiów nad dziedzictwem, dotychczas sporadycznie pojawiającymi się w tekstach polskich badaczy i badaczek, znanymi w języku polskim z nielicznych przetłumaczonych tekstów²¹. Jeśli nawet nie jest to najważniejszy powód tej absencji, to zapewne znalazł się on wśród przyczyn stosunkowo słabej recepcji myśli wypracowanej w nurcie

²⁰ Ibidem, s. 315.

²¹ Zob. L. Smith, „Zwierciadło dziedzictwa”: narcystyczna iluzja czy zwielokrotnione odbicie, przeł. E. Klekot, „Rocznik Antropologii Historii” 2016, t. VI (9), s. 25–44.

krytycznych studiów nad dziedzictwem w polskim środowisku naukowym, co recenzowana antologia zapewne zmieni. Na podkreślenie zasługuje duża wrażliwość Autorów w tłumaczeniu zawilej i skomplikowanej niejednokrotnie terminologii, stanowiącej szkielet pojęciowy i narzędzia dyskursywne krytycznych studiów nad dziedzictwem. W następnym etapie ułatwi to czytelnikom rozeznanie i zrozumienie zawłości i meandrów terminologicznych, a także twórcze odwoływanie się wypracowanego na gruncie krytycznych studiów nad dziedzictwem instrumentarium pojęciowego oraz sięganie w swych dalszych badaniach do bogatego piśmiennictwa z tego nurtu.

Antologia wypełnia istniejącą lukę, stanowiąc bardzo cenną pozycję, która bez wątpienia będzie ważnym źródłem inspiracji wynikającym z zaprezentowania różnych podejść do tematu, z korzyścią dla pogłębiania teoretycznych rozważań nad dziedzictwem. Nie przynosi ona jednoznacznych odpowiedzi, lecz kwestionuje i podaje w wątpliwość wiele przyjmowanych za pewnik czy uniwersalistycznie pojmowanych kwestii odnoszących się do dziedzictwa. Co również istotne, natrafimy w niej nie tylko na teoretyczne dywagacje, lecz także szereg przykładów praktycznych działań, znajdujących konkretne realizacje w podejściach do dziedzictwa, uprawianych w ramach akademii i poza nią. Z racji swojego międzydziedzinowego charakteru, jak również ważności, istotności oraz aktualności zaprezentowanej problematyki bez wątpienia spotka się ona z zainteresowaniem szerokiego grona odbiorców – archeologów, antropologów kulturowych, historyków,

historyków sztuki, kulturoznawców, filozofów kultury, studentów i studentek na tych kierunkach. Sięgną po nią pracownicy i pracowniczki instytucji kultury, centrów interpretacji dziedzictwa, fundacji zajmujących się ochroną i opieką nad zabytkami. Ze względu na awangardowy charakter proponowanych w niej perspektyw znajdzie się także w polu zainteresowań reprezentantów humanistyki rozumianej szerzej aniżeli wyliczone powyżej dyscypliny i specjalizacje. Wreszcie stanowić będzie ciekawą pozycję dla szerszego grona odbiorców spoza środowiska naukowego, zainteresowanych dziedzictwem, współczesnym jego rozumieniem i praktykowaniem.

Bibliografia

- Bartolini N., Breithoff E., DeSilvey C., Fredheim H., Harrison R., Holtorf C., Lyons A., Macdonald S., May S., Morgan J., Penrose S., *Heritage Futures: Comparative Approaches to Natural and Cultural Heritage Practices*, UCL Press, London 2020.
- DeSilvey C., *Curated Decay: Heritage Beyond Saving*, University of Minnesota Press, Minneapolis–London 2017.
- Dziadowiec-Greganić J., *Badanie dziedzictwa niematerialnego w działaniu. Perspektywa krytyczna, partycypacyjna i mediacyjno-facylitacyjna*, „Lud” 2020, t. 104, s. 46.
- Harrison R., *Heritage: Critical Approaches*, Routledge, Abington–New York 2013.
- Kowalski K., *O istocie dziedzictwa kulturowego – rozważania*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków 2013.
- Meskell L., *A Future in Ruins: UNESCO, World Heritage and the Dream of Peace*, Oxford University Press, Oxford 2018.

- Silverman H., Waterton E., Watson S. (red.), *Heritage in Action: Making the Past in the Present*, Springer, Cham 2017.
- Smith L., *Emotional Heritage: Visitor Engagement at Museums and Heritage Sites*, Routledge, London–New York 2021.
- Smith L., *Uses of Heritage*, Routledge, London–New York 2006.
- Smith L., „Zwierciadło dziedzictwa”: narcystyczna iluzja czy zwielokrotnione odbicie, przeł. E. Klekot, „Rocznik Antropologii Historii” 2016, t. VI (9), s. 25–44.
- Stobiecka M., *Heritagizacja: krytyka pojęcia*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2021, t. 51, s. 183–200.